

1. Theoretische beschouwingen

Het discontinue wereldbeeld

Prof. Dr. Sj. Groenman

Toen de Utrechtse Universiteitsbibliotheek mijn Leidse oratie, die tot titel droeg „Uitdijende werelden”, indeelde bij de astronomie heeft mij dit ogenblikken van grote voldoening verschaft. Voor de sociologie kon immers toen gelden: per aspera ad astra. Zij kon als zich ontwikkelende wetenschap menen daarmee loon naar werken te hebben gekregen.

Ook evenwel in wat ander opzicht kreeg de sociologie loon naar arbeid; sommigen zouden zeggen: haar verdiende loon. Men moet immers wel aannemen, dat het gesignaleerde Utrechts-Leidse misverstand een gevolg is van de aanvaarding van natuurwetenschappelijke termen voor sociologische begrippen. Ik heb mij weleens afgevraagd, of wij deze termen zouden kunnen vermijden. Het lijkt wel bijzonder moeilijk. Tenzij men volkomen verzonnen lettersamenstellingen voor sociologische begrippen zou aanvaarden, kan het wel niet anders dan dat de sociologen hun terminologie ontlenen aan de hen omringende wereld met inbegrip van de natuurwetenschappen, en dat zij daarbij afgaan op analogieën. Als twee groepen elkander vreemd zijn en geen of weinig gemeenschappelijke waarden onderhouden, hoe kunnen we dit dan beter aanduiden dan door te spreken van een grote „sociale afstand”? Wie het hier wil proberen met een term als communicatie, zal moeten erkennen, dat hij al op de lagere school weleens gehoord zal hebben van communicerende vaten. Zo gebruiken wij dan niet zelden natuurwetenschappelijke termen als integratie en differentiatie, cohesie, sociaal atoom, functie of perspectief. Ernstig lijkt mij dit niet, weshalve ik Uw aandacht moge vragen voor een beschouwing, die ik genoemd heb: *het discontinue wereldbeeld*, en waarin ik zal pogen de aleens eerder uitgezette hypothese van de ijle zône ¹⁾ wat meer fundering te geven. Ik doe dit in het besef, dat mijn inlijving bij de astronomie, eventueel de aeronautiek, nu wel haast definitief zal zijn.

Wanneer een spreker volle vrijheid heeft om zich tot een onderwerp van eigen keuze te bepalen, dan kan hij zich op het standpunt stellen, dat deze keuze ten overstaan van zijn toehoorders geen motivering behoeft. In feite zal danook dikwijls de student moeten berusten in het lot te worden uitgenodigd om datgene te consumeren wat de universitaire pot schaft. Nochtans wil ik een op zich zelf dus volkomen overbodige motivering van mijn onderwerp geven door er op te wijzen, dat de navolgende beschouwing mij in elk geval van betekenis lijkt voor enerzijds de gezinssociologie en anderzijds de z.g. political science. Bovendien lijken mij het discontinue wereldbeeld

*) Ongewijzigde tekst van een afscheidscollege, gehouden te Leiden op 11 oktober 1960.

¹⁾ New forms of university life, in Higher education and research in the Netherlands, IV, 2 June 1960, p. 17 e.v.

en de daarbij behorende ijle zône van belang voor het maatschappelijk beleid zoals dat is belichaamd in planologie en in sociale opbouw op territoriale grondslag oftewel „community organization”. Hoewel ik betoog een bijdrage te leveren tot de sociologische theorie, meen ik toch, dat deze theorie onmiddellijk toepasbaar is, aangenomen dan altijd, dat het hypothetisch karakter ervan door herhaalde bevestiging in de realiteit zal verdwijnen.

In het alleraardigste boekje *Dagligt liv i Danmark / How to be an Dane* ²⁾ schrijft *Poul Sørensen*, dat gelijk iedere Deen weet Denemarken het middelpunt is van deze aarde. Mocht iemand daaraan twifelen dan kan hij niet beter doen dan zich op te stellen op Raadhuspladsen in Kopenhagen en de blik naar alle zijden te laten weiden. Al spoedig zal hij dan moeten erkennen, dat de ganse rest van de wereld rondom deze plaats gelegen is en wel zo, dat naarmate dit andere verder af ligt, het minder belangrijk wordt. Helaas, zo merkt *Sørensen* wat sneu op, wordt dit in vele andere landen niet ingezien. Er heerst een beklagenswaardige onkunde ten aanzien van 's „werelds meest gewichtig” geografisch plekje grond.

Ik geloof, dat *Sørensen* in veel opzichten groot gelijk heeft. Misschien zal een ander het Kopenhaagse raadhuisplein willen vervangen door de Dam, de Neude of het Rapenburg, maar een kniesoor, die hierover zou vallen. Inderdaad is de plaats, waar wij ons bevinden het centrum van de wereld, — van de onze wel te verstaan. En vanuit dit centrum pogen wij die wereld structuur en inhoud te geven. Er zijn eigenlijk evenveel werelden als er mensen zijn op aarde.

Het is ook waar, dat de dingen en de mensen die zich dichtbij ons persoonlijk wereldcentrum bevinden, ons in de regel sterk aanspreken en dat zich buiten onze onmiddellijke gezichtskring veel dingen, talloze gebeurtenissen en miljoenen mensen bevinden, die ons geen belang inboezemen. Hoe verder af, hoe minder belangrijk dus? *Sørensen* zegt het argeloos, maar het is de vraag, of de sociologie hem ook in dit opzicht zal kunnen volgen.

Wanneer we onszelf middelpunt noemen van de wereld, dan is daarop overigens nog wel een correctie te maken. Het gaat wat ver om van iemand, die een Nederlandse stad als woonplaats heeft, waar zijn huis staat en waar zijn gezin woont, te vergen, dat hij op verre reizen die woonplaats naar de periferie van zijn wereldbeeld verschuift en dat hij zijn gezin, zijn bureu, zijn vrienden en kennissen voor geruime tijd uit zijn gedachten wegduwt. Bij kortstondige afwezigheid uit zijn normale woonplaats blijft de mens toch die woonplaats in het centrum van zijn wereld plaatsen en in zijn handelen houdt hij met dit centrum rekening.

Het is veiliger daarom om het zo te formuleren, dat de mens, althans de meerderheid der mensen, zich een wereldbeeld bouwt rondom de twee-eenheid gezin—woning. „De mens bouwt zich zijn wereld rondom de plaats, waar hij leeft en werkt. Die wereld ligt in de rondte om hem heen en naarmate hij zich waagt buiten het eigen milieu en kennis gaat nemen van wat elders gebeurt gaat hij de vreemde omgeving structuur en inhoud geven. De mens is van nature egocentrisch en etnocentrisch”. ³⁾ Ik laat dit citaat door een ander volgen, eenvoudig omdat ik de formulering nog altijd juist acht. „Het huis, dat

²⁾ Bo Bojesen, *Dagligt liv i Danmark*, Kopenhagen 1950 p. 5.

³⁾ Sj. Groenman, *Ons deel in de ruimte*, Assen, 1959, p. 117.

ik bewoon, is het centrum van mijn wereld. Van hieruit trek ik dagelijks de wereld in en hier keer ik telkens weer terug... De naaste omgeving, het stukje straat ervoor, de huizen van mijn burens, zij worden in mijn wereldbeeld duidelijk getrokken contouren en zij verschijnen in dit beeld tot in details. Ik weet waar de lantaarnpaal staat en waar een wankele trottoirtegel ligt. Maar buiten deze onmiddellijke omgeving trek ik alleen hoofdlijnen. Daartussen wordt het beeld niet of onnauwkeurig opgevuld, met uitzondering van het stadscentrum. Vanuit de stad trek ik wat forse strepen in alle windrichtingen. Hier en daar is er een knooppunt in details, als het ware op een steeltje, maar hele provincies kunnen een paar lijnen zijn. Het buitenland is vaak niet anders dan een aantal corridors, die naar de grote (toeristen)centra leiden".⁴⁾

Ik kan dit beeld als uitgangspunt nemen voor mijn beschouwing van vandaag. Er zijn een aantal aanvullingen nodig, waarbij dan tevens zal blijken in hoeverre ik mij zal moeten distancieren van de vrolijke Deense schrijver van zoëven.

Vooreerst meen ik — daarbij steun vindend in de moderne gezinssociologie —, dat de twee-ëenheid woning-gezin ten opzichte van laat ons zeggen vijftig jaar geleden een proces heeft ondergaan van contractie. Het wonen is niet in de eerste plaats het wonen in een buurt of stadswijk, doch het bewonen van een huis, waarbij in de onmiddellijke nabijheid een aantal relaties wordt gelegd, die weinig diepgang hebben. Ideaaltypisch wenst men met zijn burens correcte betrekkingen te onderhouden zonder de behoefte te gevoelen aan intiemer contact. Het is duidelijk, dat dit het sterkst geldt voor de stadsbewoners. Men wenst „goed" te zijn met zijn burens, maar begeert niet elkander te „overlopen". Het z.g. „gesloten gezin" bezit wel degelijk een netwerk van relaties met de naaste omgeving, maar die relaties moeten vooral vrijblijvend zijn. Het gezinsleven vloeit niet uit in de omgeving. Bij haar onderzoek te Hilversum vond mej. *Hageraats*, dat in een nieuwe stadswijk in de eerste jaren meer contacten tussen burens bestonden dan daarna. Toen het gezin zich eenmaal in de nieuwe omgeving had georiënteerd en toen de aanvankelijke behoefte aan relaties in de naaste omgeving was verzwakt, trad contractie op.⁵⁾

In haar knappe studie over „gewone gezinnen" verwerpt *Elisabeth Bott* het etiket „geïsoleerd" voor het moderne stadsgezin. Zij geeft de voorkeur aan de term „individuated", waarmee wordt aangegeven, dat het gezin als duidelijke, aparte eenheid, als een autonome sociale groep zich gedraagt.⁶⁾ Deze individuatie, die ik terwille van het verdere betoog contractie heb genoemd, is een trek aan elk gezin wel eigen. Zij is echter in onze dagen en met name in de steden veel sterker geworden dan vroeger.

Ik heb de term „contractie" gekozen om daarmee een tegenstelling te scheppen tot een tweede verschijnsel, dat ik eerder heb aangeduid met „uitdijende werelden"⁷⁾. Tegenover de samentrekking staat namelijk, en gaat daarmee gepaard, een uitdijing der levenskringen. Ik behoef hier niet uitvoerig te herhalen, dat de tegenwoordige mens zijn veld van maatschappelijke actie in hoge mate heeft uitgezet. De maatschappelijke verbanden,

4) Idem, p. 60.

5) L. Hageraats, *Sociale bindingen in een nieuwe stadswijk*, Mens en Maatschappij, 1958, p. 249. In de oorspronkelijke tekst, waarnaar het artikel is geschreven, bleek dit nog duidelijker.

6) Elisabeth Bott, *A study of ordinary families*, in: *Studies of the family*, Tübingen 1956, p. 57.

7) *Oratie Leiden* (Assen 1956).

waarin hij zijn rollen speelt, zijn onderhevig aan een steeds durend proces van schaalvergroting. Misschien is het belangrijkste nog wel, dat zijn belangstelling zich nu uitstrekt tot zaken, die ver van zijn woonplaats worden aangetroffen, tot gebeurtenissen in alle delen van het land, waarbinnen hij leeft, en zelfs in verre landen.

Het merkwaardige feit doet zich nu voor, dat het beslist niet zo is, dat die belangstelling regelmatig afneemt naarmate de afstand tot het eigen wereldcentrum (= gezin — woning) toeneemt. In dit opzicht heeft de Deense grappenmaker zich vergist, of boosaardiger gezegd: heeft hij te natuurwetenschappelijk gedacht. Het wereldbeeld, vanuit het eigen centrum ontworpen, is discontinu. Ik meen zelfs: in tweeërlei opzicht. De eerste discontinuïteit wordt door *Elis. Bott* in haar studie gesignaleerd. Schrijvende over de netwerken van relaties, die de echtelieden in een huwelijk bezitten, maakt zij duidelijk, dat man en vrouw door hun uiteenlopend verleden in het huwelijk allerlei betrekkingen meenemen. Vrienden, kennissen, zakenrelaties zijn niet dezelfde en deze wonen overal verspreid. De externe betrekkingen, die de echtelieden onderhouden, zijn discontinu in ruimte en tijd ⁸⁾. Met name door de activiteiten van de man in de samenleving wordt deze toestand bestendigd. Ook wanneer er voor de echtelieden of voor de gezinsleden gezamenlijke ervaringen komen, die tot nieuwe contacten leiden, blijft het wereldbeeld discontinu. Vlakbij hun gezamenlijk wereldcentrum al is de samenleving onduidelijk, vaag, mistig, terwijl op allerlei plaatsen veraf zij detailkennis bezitten, kennissen en goede vrienden. Er is geen sprake van een geleidelijk afnemende kennis of belangstelling.

De discontinuïteit in deze zin bedoeld is bijzonder onregelmatig. Er is evenwel een andere discontinuïteit, die wel regelmatig is. Het is deze discontinuïteit, die leidt tot het ontstaan van een ijle zône of van ijle zônes. Nemen we de twee-eenheid gezinswoning als wereldcentrum en als brandpunt van intensieve interactie en menselijke belangstelling, dan is het daarnaast zo, dat de mens zijn aandacht richt op een aantal grote collectiviteiten, waaronder in de eerste plaats de staat moet worden genoemd. Tussen het gezin en die grote collectiviteit bevinden zich dan ijle zônes. Ik heb het bestaan van een ijle zône weleens zó duidelijk gemaakt: wij interesseren ons intensief voor laat ons zeggen de verloving van een dochter of zoon, en daarnaast voor het huwelijk van prinses Margaret of koning Boudewijn. Tussen deze beide polen echter ligt een ijle zône van verlovingen en huwelijken van duizenden mensen, die ons niet interesseren. Wij volgden ook aandachtig de sportieve prestaties op het voetbalveld van onze bloedeigen zonen en raken daarnaast eerst in vuur, als een ons overigens niet persoonlijk bekende heer Moulijn de bal achter een buitenlandse keeper weet te werken. Wij springen dus van het eigen gezin, of eventueel een eigen ons dierbare vereniging, onmiddellijk op de nationale eenheid.

Ik heb nadrukkelijk gesproken van ijle zônes. Ik deed dit vooreerst, omdat ik deze niet alleen zie tussen het eigen wereldcentrum en grote bestuurlijke eenheden, maar b.v. ook tussen een kleine studenteneenheid en de ganse academische wereld ⁹⁾. Ik laat verder ruimte over voor een aantal zônes, die elkander opvolgen met betrekking tot eenzelfde levenssector. Ik kan mij zeer wel voorstellen, dat de mens belang-

⁸⁾ Bott, p. 54.

⁹⁾ Zie noot 1).

stelling koestert voor de problemen van zijn gezin, daarna voor die van zijn gemeente, vervolgens voor zijn land en tenslotte voor de wereld als geheel. Er zijn dan een aantal stadia van intensieve belangstelling met daartussen telkens een ijle zône.

Ik wil graag de schijn vermijden, dat het schetsen van een discontinu wereldbeeld met ijle zônes niet anders is dan Spielerei. Ik meen namelijk, dat het miskennen van de ijle zônes leidt tot vergissingen in het praktisch beleid. Ik heb mij de jongste tijd nogal eens bezig moeten houden met de z.g. wijkgedachte in de planologie. Ik heb deze gedachte in haar extreme vorm, waarbij men de solidariteit der wijkbewoners wilde bevorderen en dus meer beoogde dan het scheppen van een redelijk voorzieningspeil in de stadswijk, irreëel genoemd, omdat de stadswijk in onze dagen door de schaalvergroting of door het uitdijen der levenskringen is komen te liggen in een ijle zône van belangstelling. Om dezelfde reden heb ik gemeend te moeten waarschuwen tegen overdreven verwachtingen van een *civitas academica*. Ik wilde altijd graag idealist zijn en ik heb dus waardering voor het typisch na-oorlogs „gemeenschaps-“idealisme, maar ik moet daarbij de remmen aanleggen van een sociologisch realisme, dat ik voorschijns, zolang ik niet door nieuwe feiten wordt bekeerd, ook het bestaan van ijle zônes laat omsluiten.

Teneinde mij eigen standpunt te verstevigen wil ik enige andere feiten in het licht stellen.

Zo meen ik, dat zich het bestaan van een ijle zône als probleem aandient bij het redactioneel beleid van een plaatselijk dagblad. Wanneer in een kleine plaats een krant verschijnt met een frekwentie van twee of drie dagen per week is het voeren van de redactie een betrekkelijk eenvoudige zaak. Ik zeg dus: betrekkelijk eenvoudig, omdat ik niet de verdenking op mij wil laden, dat het redigeren van welke krant ook moeiteloos zou zijn. In één opzicht echter is dit redigeren eenvoudig: men weet althans of het zwaartepunt moet liggen op het plaatselijk nieuws en beschouwingen omtrent plaatselijke problemen dan wel op landelijk en wereldnieuws en de daarmee verbonden meningsvorming. Het aksent ligt kennelijk in het lokale vlak. Groeit nu de bedoelde plaats dan ziet men gebeuren dat de plaatselijke krant tot dagblad wordt en de allure gaat aannemen van een „grote krant“. De redactie komt daarbij te staan voor de discontinuïteit in het wereldbeeld. Zij moet, als zij meer wil geven dan vroeger, onmiddellijk worden tot nieuws- en opiniebron omtrent wat in den lande en in de wereld als geheel gebeurt. En zo zien we dan een duidelijke tweeslachtigheid in de dagbladen der grote steden en de z.g. provinciale dagbladen. Zij zijn plaatselijk blad en daarnaast „grote krant“. De moderne massa-communicatiemiddelen, in het bijzonder de telex, maken het mogelijk, dat een plaatselijk of provinciaal dagblad met een behoorlijke oplage, zeer wel de rol kan spelen van „grote krant“. Omtrent het leven en de problemen van dit leven in de eigen stad van inwoning kan de redactie zich eveneens zeer wel van haar taak kwijten. Weinig benijdenswaard echter lijkt mij de positie van de correspondenten uit de naaste omgeving of uit de provincie. Zij wonen namelijk in een ijle zône. De plaatselijke stierenkeuring of de appelboom, die voor de tweede keer in bloei staat, vermogen op de redactie slechts geringe belangstelling te wekken. Arme appelboom!

De journalistiek is overigens in verband met de discontinuïteit in het wereldbeeld curieus te noemen, wanneer we aandacht wijden aan het ontstaan van de eerste kranten.

Karl Bücher heeft in zijn beschouwingen over „die Anfänge des Zeitungswesens”¹⁰⁾ erop gewezen, dat de eerste kranten zijn ontstaan uit de correspondentie van zakenlieden, kloosterlingen en diplomaten. Een koopman uit Venetië zond tezamen met allerlei handelsberichten ook nieuws omtrent politieke en militaire ontwikkelingen naar zijn relaties in Augsburg of Amsterdam. Een maatschappelijke bovenlaag wisselde op deze wijze allerlei Europees nieuws uit, dat dan weer doorsiepelde naar beneden. Zo kon het gebeuren, dat toen de Turken in de tweede helft van de 16e eeuw opdrongen in Europa dit vreugde veroorzaakte in de opstandige Nederlanden. Liever Turks dan Paaps, werd de leuze. *Broeder Wouter Jakobsz, Prior van Stein*, schrijft in zijn dagboek, dat de mensen in Gouda en Vlissingen zich met halve manen tooiden.¹¹⁾ Liever dan mij af te vragen, of de franse gewoonte om croissants te nuttigen zou kunnen wijzen op papisme dan wel anti-papisme, zou ik u erop willen wijzen, dat in Italië de verspreiding der nieuwsbrieven werd geïnstitutionaliseerd doordat bepaalde personen, z.g. *scrittori d'avvisi*, er hun beroep van gingen maken om de berichten te verzamelen en te verspreiden, welke berichten omstreeks 1600 in gedrukte vorm verschenen. Sociologisch is het nu belangwekkend, dat we in die dagen de ijle zône in de nieuwvoorziening in optima forma zien verschijnen, nl. tussen de stadsomroeper en de plakkatenerzijds en de eerste, europees georiënteerde kranten anderzijds. De mensen wisten dus, wat er zich in de eigen plaats afspeelde en daarnaast omtrent de Turken of later omtrent de onthoofding van Maria Stuart, maar daartussenin lag een ijle zône. Denemarken, dat ik met zoveel instemming in het begin van mijn beschouwing noemde, toen ik het had over het persoonlijk middelpunt van de wereld, wil ik graag nogeens vermelden, omdat dit het land is, dat de krant als belichaming van de voorziening met wereldnieuws, van de overzijde van de ijle zône, nog altijd met „Avis” aanduidt.

Overgaande naar een geheel ander terrein, waar wij wellicht een voorbeeld aantreffen van een ijle zône als onderdeel van een discontinu wereldbeeld, een voorbeeld, dat betrekking heeft op politieke belangstelling bij de bevolking, moet ik eerst iets zeggen over de maatschappelijke betekenis van staatsgrenzen. Wij menen vaak, dat in onze tijd de staatsgrenzen steeds minder betekenis krijgen. De werkelijkheid is wat genuanceerder. Ik doel daarbij niet op het feit, dat het voorkomt, dat een passencntrole wordt afgeschaft, en dat er toch gecontroleerd kan worden, of men een pas bij zich heeft. Ik doel op het feit, dat in de vorige eeuw de staatsgrenzen minder betekenis hadden, omdat de staten sociaal gesproken nog bezig waren naar hun grenzen toe te groeien, welk proces eerst volgroeid lijkt bij de volledige realisering van de welzijnsstaat. Het is bekend genoeg, dat aan onze Oostgrens het maatschappelijk verkeer tussen Duitsers en Nederlanders zeer intensief was. Huwelijken, kerkdiensten, taal, geld onderonden van de stippellijn op de kaart geen hindernis van veel betekenis. De grensstreken waren niet intensief betrokken in het landsgeheel. De regio won het nog dikwijls van de natio. Naarmate de overheid belangrijker werd, werd de grens gewichtiger. In onze dagen is het dan zo, dat er een duidelijke scheiding is. Bij de grens houden de wetten heel precies op. Hetzelfde geldt voor de officiële taal en voor het geld.

¹⁰⁾ Karl Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, I, Tübingen, 1922 p. 229 e.v.

¹¹⁾ Publ. Historisch Genootschap Utrecht, 1960 pp. 485, 517, 545.

Staatsbudget, dienstplicht, leerplicht, huizenbouwprogram, bouwstijl, wegeaanleg, nutsvoorzieningen maken de grens maatschappelijk zeer reëel. De grensbewoners richten zich op nationale verenigingen, op nationale politieke partijen. In tegenstelling met vroeger leven zij nu met de rug tegen de grens en het gezicht naar het landscentrum gericht. *Jean Haesaert*¹²⁾ wijst er in zijn „Sociologie Générale” op, dat Frankrijk eerst in de negentiende eeuw sociaal een geheel wordt, vooral door de eenheid van taal, maar ook door de conscriptie, het boek, de krant, het onderwijs, en het verkeer. Die eenheid betekent een verminderde eigen betekenis van het locale en regionale, ook in de grensstreken. In onze dagen zien wij dan, dat er nieuwe sociale betrekkingen ontstaan over de staatsgrenzen heen, uniformering van sociale wetgeving, economische en militaire samenwerking (met Nederlanders in La Courtine), en Transeurop expres-treinen. Doch dit alles voltrekt zich na een periode van versterkte betekenis van de staatsgrenzen. En nog altijd is het nationaal-territoriale geheel van dominant gewicht. De grens speelt een belangrijke rol in ons discontinue wereldbeeld. Dit kan nog eens worden gedemonstreerd aan de nieuwsvoorziening. Terwijl voor het eigen territoir gebeurtenissen uit de grensstreek, die van betekenis lijken voor het gehele volk, in de grote bladen worden vermeld, wordt de schaal van het sociale kaartbeeld aan de overzijde van de grens onmiddellijk sterk verkleind. Aan de grens begint voor ons Europa in hoofdlijnen en een gebeurtenis moet al van Europees gewicht of wel bijzonder opvallend zijn, zal zij in onze kranten worden vermeld. Een kettingbotsing met enige doden in Nieuweschans is nieuws, maar één in Bunde of Leer alleen als daarbij een Nederlander betrokken is.

Na aldus de betekenis van de staatsgrens onderstreept te hebben voor de discontinuïteit van ons wereldbeeld, wil ik mij bezighouden met de politieke belangstelling van het publiek. Als er in deze sector van het maatschappelijk leven zoiets als een ijle zône zou bestaan, kan men zich deze denken tussen enerzijds een zeer kleine eenheid, waarbinnen de mensen elkander persoonlijk kennen, een locale eenheid, die niet anders is dan de naaste omgeving van het gezin en de woning, en anderzijds een veel grotere eenheid. Deze eenheid zou dan dadelijk al de provincie moeten zijn of anders het ganse land. In een systeem van belangstellingwekkende territoriale eenheden en ijle zônes, speelt zeker het land als geheel een afsluitende rol. De hypothese der ijle zône leidt in elk geval tot twee objecten van belangstelling: de zeer kleine gemeente en het gehele land. Wat leert nu het empirisch onderzoek?

De belangstelling voor politiek kan in het buitenland blijken bij de opkomst voor de verkiezingen. In Nederland waar dit niet kan is enige jaren geleden een steekproefpeiling gedaan naar de interesse in politieke zaken, waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in een boekje, dat tot titel draagt „De Nederlandse kiezer”¹³⁾. Dergelijke onderzoekingen zijn overigens ook in het buitenland uitgevoerd.

Voor Engeland schrijft *A. H. Birch*¹⁴⁾, dat de belangstelling voor nationale verkiezingen die voor plaatselijke verkiezingen aanmerkelijk overtreft. Er is een opkomst

¹²⁾ Jean Haesaert, *Sociologie générale*, Paris-Bruxelles, 1956, p. 393.

¹³⁾ *De Nederlandse kiezer*, 1956.

¹⁴⁾ Citizen participation in political life, *Unesco International Social Science Journal*, Vol. XII, no. 1, 1960, p. 20-21.

van 80% tegen 40% bij de plaatselijke verkiezingen. Bij de laatste gaat het om zaken van onderwijs, huizenbouw, planologie, gezondheidszorg op het lokale vlak. De uitkomst is treffend, maar komt in een ander licht te staan, als we beseffen, dat bij de plaatselijke verkiezingen er een gemiddelde opkomst is voor steden met honderdduizenden inwoners en dorpen met enige honderden. Ik beschik niet over de gedetailleerde uitslagen en moet mij verlaten op een mededeling gedaan door *L. E. White* tijdens een U.N.-Seminar te Bristol in 1959¹⁵), dat de belangstelling voor de verkiezingen juist in de kleinste eenheden weer relatief groot was. Aldus zou dan inderdaad een ijle zône zijn ontstaan.

Franse cijfers, die ik vermeld vond bij *Dupeux*¹⁶) verschaffen geen inzicht in het bestaan van een of meer ijle zônes. We echter onderstrepen zij de betekenis van de kleine lokale belangstellingspool. Bij een onderzoek naar de belangstelling voor de nationale verkiezingen gehouden in november 1958 werd gelet op het bijwonen van politieke vergaderingen, het lezen van verkiezingslectuur, op activiteiten om anderen tot de eigen politieke overtuiging te bekeren en tenslotte ook op het deelnemen aan de verkiezingen zelf. Er werden drie groepen gevormd: de zeer geïnteresseerden, de lauwen en de weinig of niet geïnteresseerden. *Dupeux* publiceert de uitkomsten voor mannen zowel als vrouwen. Als we ons tot de mannen beperken, aan wie zich, omdat zij intensiever aan het maatschappelijk leven buiten het gezin deelnemen, de ijle zône het eerst zou moeten demonstreren, dan is er een staatje te maken, waaruit blijkt, dat de politieke belangstelling het grootst is in de kleinste plattelandsgemeenten. Eén van de verklaringen hiervoor door *Dupeux* aangevoerd is, dat in een kleine plaats de lokale politiek de burger meer aanspreekt dan in een stad.

TABEL 1.

Politieke belangstelling in Frankrijk

	grote belangstelling	matige belangstelling	geringe of geen belangstelling
platteland	36,5	35,—	28,5
kleine steden	22,5	48,—	29,5
middelgrote steden	19,5	43,5	37,—
grootste steden	22,—	43,—	35,—

Indien men 1% grote belangstelling waardeert met 2 punten, 1% matige belangstelling met 1 punt en 1% geringe belangstelling met 0 punt, verkrijgt men de volgende indices:

- platteland 208
- kleine steden 193
- middelgrote steden 182,5
- grootste steden 187

Tevens blijkt uit de cijfers, dat de politieke belangstelling van het platteland daalt

¹⁵) European Office of the U.N., T.A.O., European Seminar on Community development and social welfare in urban areas, Bristol, 12-22 september 1960.

¹⁶) Georges Dupeux, in Unesco Int. Soc. Sc. Journal 1960 (zie noot 14) p. 40 e.v.

naar de kleine en middelgrote steden, doch weer stijgt voor de grootste steden. We vinden daarmee een zwakke aanwijzing voor het bestaan van een ijle zône. De vraagstelling impliceert evenwel, dat een vaststelling daarvan niet wel mogelijk is. Het Nederlandse onderzoek¹⁷⁾ levert meer steun voor het bestaan van een ijle zône. Het blijkt vooreerst, dat het Nederlandse stemgerechtigde publiek zegt het meest geïnteresseerd te zijn in de politiek van het gehele land en daarna van de gemeente. Slechts 1% der mensen is het meest geïnteresseerd in de politiek van de provincie. Deze voorkeur komt tot uiting voor alle soorten van woonplaats, gerangschikt naar hun grootte, met één enkele uitzondering, nl voor de gemeenten met een inwonertal geringer dan 5000. In die gemeenteklasse zien we, dat de belangstelling voor de plaatselijke politiek juist iets groter is dan voor de landelijke politiek. Er openbaart zich de regelmatigheid, dat naarmate de gemeente groter wordt de inwoners zich steeds meer gaan interesseren voor de landelijke vraagstukken. De verklaring hiervoor moet wel zijn, dat in de kleinste gemeenten de bevolking de plaatselijke politiek als zeer dichtbij ervaart en deze kan vertalen in persoonlijk bekende mensen en belangen. Als daar de gemeente groter wordt is dat niet meer mogelijk en gaat men overschakelen op een belangstelling voor een veel grotere collectiviteit, d.w.z. op het land als geheel. De provincie ligt kennelijk in een ijle zône. Het moet gezien deze situatie wel bijzonder moeilijk zijn om de provincie als tussenschakel tussen gemeente en Rijk meer realiteit te geven voor de bevolking.

TABEL 2.

belangstelling voor de politiek in Nederland
het meest geïnteresseerd in de politiek van

	gemeenten	provincie	gehele land	geen antwoord
gemeenten met 500.000 e.m.	13	—	58	31
100.000—500.000	16	—	54	32
50.000—100.000	13	—	61	28
20.000— 50.000	21	1	43	36
10.000— 20.000	24	—	42	37
5.000— 10.000	34	—	40	28
minder dan 5.000	37	1	34	30
de gehele bevolking	22	1	47	32

(Zie De Nederlandse kiezer, 1956, tabellen 104 en 105, p. 74)

De publikatie hier bedoeld wijdt verder geen aandacht aan de provincie. Wel worden de zegslieden per gemeenteklasse ingedeeld naar hun belangstelling voor gemeentelijke en landelijke verkiezingen in „zeer”, „tamelijk” en „niet geïnteresseerd” (inclusief geen antwoord). Stelt men uit de antwoorden een index op, dan daalt de belangstelling

¹⁷⁾ Zie noot 13).

voor plaatselijke verkiezingen vrij regelmatig van de kleinste naar de grootste gemeenten. Voor de Tweede Kamerverkiezingen is de spreiding vrij willekeurig rondom een gemiddelde.

TABEL 3.

Belangstelling voor gemeenteraadsverkiezingen in Nederland

	<i>zeer</i>	<i>tamelijk</i>	<i>niet</i>	<i>index</i>
500.000	21	45	34	87
100.000—500.000	20	44	36	84
50.000—100.000	27	50	23	104
20.000— 50.000	26	37	37	89
10.000— 20.000	28	46	26	102
5.000— 10.000	34	49	17	117
— 5.000	44	38	18	126

(De Ned. kiezer, tabel 97, p. 72)

TABEL 4.

Belangstelling voor Tweede Kamerverkiezingen in Nederland

	<i>zeer</i>	<i>tamelijk</i>	<i>niet</i>	<i>index</i>
500.000	18	49	33	85
100.000—500.000	18	41	41	77
50.000—100.000	27	48	25	102
20.000— 50.000	20	37	43	77
10.000— 20.000	19	48	33	86
5.000— 10.000	20	49	31	89
— 5.000	25	47	28	97

(De Ned. kiezer, tabel 94, p. 71)

We kunnen uit de indices voor de politieke belangstelling nog concluderen, dat in de gemeenten met minder dan 20.000 zielen de gemeenteraadsverkiezingen meer in tel zijn dan die voor de Tweede Kamer. Voor de andere gemeenten, met name voor de allergrootste is het verschil niet significant meer. De verklaring voor het laatste zou kunnen zijn, dat de gemeenteraadsverkiezingen in feite dan functionneren als barometer voor landelijke verkiezingen, waarbij de plaatselijke politieke verhoudingen niet of nauwelijks meespelen. Ook de schijnbare tegenstelling tot zojuist genoemde cijfers, waarbij immers praktisch in alle gemeenten de landelijke politiek de meeste interesse wekt, moet zo worden verklaard. Bij gemeenteraadsverkiezingen geeft men blijk van zijn landelijke interesse.

Het is wat moeilijk om uit het vorige een sluitend bewijs voor het bestaan van een ijle zône te construeren. Wel zou ik willen zeggen, dat de weergegeven onderzoeksuitkomsten met de hypothese stellig niet in strijd zijn en haar lijken te bevestigen.

Er is aanleiding voor een kort woord tot besluit. De hypothese der ijle zône, die behoort bij het discontinue wereldbeeld, is zeer wel in overeenstemming met de realiteit van

schaalvergroting en uitdijende werelden. Die schaalvergroting brengt met zich een doorbreking van de locale bindingen, ook in de kleine „isolats”¹⁸⁾, en een zich refereren aan een nationaal verband, dat ook in onze dagen grote betekenis heeft. Het lokale vlak heeft daarmee niet volledig afgedaan. Als ruime omgeving van de tweeenheid woning-gezin blijft het ook nu nog belangstelling wekken bij de mens. Tussen het lokale vlak en een veel grotere collectiviteit, in de eerste plaats de natie of de staat, bevindt zich dan een ijle zône. Er is uiteraard een principieel verschil in de wijze waarop de mens op het lokale en op het nationale verband is betrokken. In het eerste geval zijn de relaties ideaaltypisch gesproken direct en persoonlijk, in het tweede indirect en onpersoonlijk. Op de nationale eenheid zijn de mensen betrokken middels gemeenschappelijke waarden of symbolen zonder dat er van directe interactie sprake is. Het verschil dekt zich met hetwelk *Van Doorn en Lammers*¹⁹⁾ aangeven voor groep en collectiviteit.

Wanneer we nader bekijken wat deze auteurs met het begrip „groep” bedoelen, dan blijkt, dat zij bepaaldelijk geringe aantallen mensen op het oog hebben: het gezin, de werkploeg, de kleine militaire eenheid, de buurt, de schoolklas. De collectiviteiten zijn onmiddellijk veel groter. Ik formuleer dit nadrukkelijk zó: „onmiddellijk veel groter”. Er is een afstand tussen groep en collectiviteit. Nog sterker is die afstand in de terminologie van *Francis*²⁰⁾. Deze spreekt enerzijds van P-formaties zoals een kleine vriendenkring, een speelgroep, een kliek, een gang, waarbij directe interactie aanwezig is. Daarnaast onderscheidt hij dan O-formaties, die dadelijk de grootte aannemen van een kerkgenootschap, de Westerse samenleving of een politieke of raciale minderheid. De geciteerde auteurs zullen wel niet vermoed hebben, dat hun begrippenapparaat nog eens zou moeten dienen ter illustratie van het bestaan van een discontinu wereldbeeld met ijle zônes. Elke beschouwing, en zeker een college, is nu eenmaal ook een sociaal systeem, waarvan de participanten zullen kunnen getuigen, dat zij zijn bien étonnés de se trouver ensemble.

¹⁸⁾ J. Sutter, Evolution de la distance séparant le domicile des futurs époux (Loir-et-Cher 1870-1954, Finistère 1911-1953) Population 1958, no. 2; J. Sutter et Leon Tabah, L'évolution des isolats en Loir-ét-Cher et Finistère, Population 1955, no. 4; H. J. Keuning, Regionalisme, Groningen 1949. Zie noot 4 bij deze auteur (verwijzing naar J. Brunhes voor Val d'Anniviers).

¹⁹⁾ J. A. A. van Doorn en C. J. Lammers, Moderne sociologie, Utrecht 1959.

²⁰⁾ E. K. Francis, Grundlagen soziologischen Denkens, Bern 1957.